

# Bogdan Wiktor Matysiak

---

## Asyria w czasach biblijnych

---

Studia Warmińskie 46, 7-30

---

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

## ASYRIA W CZASACH BIBLIJNYCH

**Treść:** — Wstęp. — 1. Odkrywanie Asyrii. — 2. Jutrzenka istnienia. — 3. Samodzielne początki. — 4. Okres staroasyryjski. — 5. Państwo średnioasyryjskie. — 6. Państwo nowoasyryjskie. — 7. Zmierzch imperium. — Zakończenie. — Zusammenfassung

### WSTĘP

Przez wieki całe jedyne informacje o Asyrii znajdowały się tylko w Starym Testamencie. Były to jednak przekazy dosyć skąpe w stosunku do wielowiekowej historii tego kraju, a także pisane pod wpływem emocji oraz uprzedzeń politycznych. Asyria bowiem, jak później Babilonia, była postrzegana przez Izraelitów czasów królewskich, z tego bowiem okresu istnieją najbardziej obszerne relacje, przede wszystkim jako odwieczny wróg zmierzający do ujarznienia narodu. Z jednej strony na pewno tak też było, niemniej jednak polityczna ekspansja asyryjska skierowana była nie tylko w stronę Izraela, ale w ogóle na Zachód od Eufratu. To spojrzenie na Asyrię bardzo często reprezentowane jest także i przez współczesnych historyków, co wydawać się może dziwne zważywszy, że dzisiaj dysponuje się bardzo rozległą wiedzą na temat Asyrii nie tylko w aspekcie politycznym, ale także i kulturowym. Państwo to bowiem było nie tylko agresorem, ale także twórcą i krzewicielem wysoko rozwiniętej cywilizacji oraz szeroko pojętej kultury, z której inne narody przejmowały szereg jej elementów.

Patrząc zaś na Asyrię w aspekcie jej związków z Izraelem od zarania jego dziejów można dostrzec bardzo liczne relacje między obu kulturami, czy można wręcz powiedzieć — światami. Autor niniejszego artykułu chce ukazać imperium asyryjskie od czasów Patriarchów izraelskich aż do jego upadku. Kiedy bowiem rozdził się naród izraelski, Asyria miała za sobą niezbyt długi okres samostannego względnie istnienia. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że oba narody zaczęły się rozwijać równolegle, lecz ich dzieje potoczyły się, oczywiście odmiennie.

## I. ODKRYWANIE ASYRII

Opierając się na przekazach zawartych w Starym Testamencie przez długi czas większość nowożytnych historyków bądź geografów sądziła, że są to pobożne opowiadania religijne nie mające żadnego odzwierciedlenia w rzeczywistości. Istniały wprawdzie przekazy starożytnych podróżników, takich jak Herodot (ok. 484–425 r. przed Chr.) i jego *Dzieje*, Ksenofont (430–354 r. przed Chr.) i jego *Anabasis*, czy znane tylko z przekazów dzieło Berossosa *Babyloniaka* z czasów helleńskich (napisane ok. 280 r. przed Chr.), lecz nikt w kręgu kultury chrześcijańskiej nie ośmielał się weryfikować przekazów biblijnych. A ponadto tereny, na których miały miejsce wydarzenia przedstawione w Biblii, od dawna znajdowały się pod panowaniem muzułmanów i podróż w te rejony była bardzo niebezpieczna.

Pierwszym ze znanych europejskich podróżników, który odwiedził Mezopotamię i przekazał o niej wiele informacji, był hiszpański żydowski kupiec Beniamin z Tudeli. Trzynastcie lat podróżował przez Europę Wschodnią oraz Bliski Wschód aż do Persji i Arabii, co opisał w języku hebrajskim w 1178 r., lecz drukiem sprawozdanie to ukazało się dopiero w 1543 r., a tłumaczenie łacińskie — w 1575 r. Były to właściwie jedyne informacje o Mezopotamii, a inni podróżnicy tylko je potwierdzali. Najwięcej informacji o starożytnych cywilizacjach z terenu Mezopotamii dostarczył rezydujący w Bagdadzie w latach 1780–1790 papieski wikariusz generalny na Babilon ks. de Beauchamp. Systematyczne prace wykopaliskowe zaczął przeprowadzać Paul Emil Botta (1802–1870), który pracował na wzgórzu Nabi Junis (arab. „Prorok Jonasz”) kryjącym część ruin starożytnej Niniwy. Do badaczy tego starożytnego miasta należy zaliczyć także A.H. Layarda (1817–1894), który w latach 1845–1851 prowadził wykopaliska na wzgórzu Nimrud, V. Place (1818–1875) prowadzącego wykopaliska w okresie 1851–1855 oraz H. Rassama, pracującego w latach 1852–1854 i W.K. Loftusa działającego w latach 1854–1855. W wyniku ich osobistego zaangażowania oraz prac po 2500 latach po raz pierwszy wydobyto na światło dzienne ruiny dumnej niegdyś i potężnej Niniwy<sup>1</sup>.

## II. JUTRZENKA ISTNIENIA

Historia Asyrii sięga początków 3. tys. przed Chr. i została ulokowana w północnej części Mezopotamii. Geograficzną i przez długi czas także polityczną jej południową granicą była rzeka Chabur wpadająca do Tygrysu. Granica wschodnia to góry Zagros, wznoszące się nawet na wysokość 3600 m n.p.m. Granicę zachodnią Asyrii tworzył półpustynny region zwany Dżezira. Tu zatem była kolebka potężnego w późniejszych wiekach imperium, które powstało m.in. także dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym. Na terenie tym opady deszczu występują prawie regularnie, co wystarcza do wegetacji bujnej roślinności. Woda dostarczana była także gęstą siecią kanałów doprowadzających wodę z Tygrysu

<sup>1</sup> Bardzo dokładne informacje na temat historii odkryć Mezopotamii zob. J. Meuszyski, *Odkrywanie Mezopotamii*, Warszawa 1977, s. 19–65.

oraz z innych rzek na pola uprawne. Ów mikroklimat zmienił się ok. 1200 r. przed Chr., co zaowocowało zmniejszonymi opadami deszczu odbijając się na ekonomii kraju. Niemniej jednak należy stwierdzić, że w starożytności ta część Mezopotamii była bardziej żyzna i przynosiła więcej plonów niż dzisiaj.

Patrząc na historię starożytnej Asyrii w aspekcie jej politycznej potęgi można wyróżnić kilka okresów, które bardzo dobrze określają jej dzieje: zależność od obcych, samodzielność, potęga i hegemonia. W czasach istnienia Sumeru, czyli poczynając od 3. tys. przed Chr. Asyria jako jeden organizm polityczny nie istniał jeszcze, a na terenach przyszłego imperium system administracyjny polegał na zorganizowanych niezależnych od siebie miastach-państwach. Można to stwierdzić niezbicie na czas od 2500 r. przed Chr., a miastami przodującymi były Aššur, Niniwa oraz Ariela. Niewiele jednak konkretów wiadomo o tych miastach, prócz pierwszego z nich. Nigdy np. nie prowadzono prac wykopaliskowych na miejscu dawnej Arieli, gdyż w czasach historycznych dokładnie na jej miejscu zbudowano współczesne miasto. Dużo informacji natomiast istnieje na temat starożytnej Niniwy, które uzyskano w wyniku wielu naukowych kampanii wykopaliskowych<sup>2</sup>.

Na ich podstawie stwierdzono jednocześnie, że Niniwa jest tak stara jak miasto Aššur, a jej początki sięgają nawet 5.–4. tys. przed Chr. Niemniej jednak pierwsza wzmianka pisana o niej jest znacznie młodsza i znajduje się na pewnej tabliczce glinianej z XXI w. przed Chr. znalezionej w Kapadocji w Kültepe, gdzie istniała semicka kolonia handlowa. Na wspomnianej tabliczce Niniwa zapisana została ideograficznie tzn. za pomocą rysunków, które były wówczas pierwszymi znakami pisańskimi: ryba wewnątrz miasta<sup>3</sup>.

Znacznie więcej wiadomości o mieście Aššur pojawia się od 2. połowy 3 tys. przed Chr. Znajdowało się ono wówczas, jak i Niniwa, pod kontrolą Maništusu (2269–2255 r. przed Chr.) — trzeciego króla Akadu, który m.in. wznosił świątynię bogini Isztar w Niniwie, o czym wyraźnie mówią inskrypcje pochodzące z tego okresu<sup>4</sup>. Po politycznym i duchowym odrodzeniu się Sumeru w czasach III dynastii z Ur (2112–2004 r. przed Chr.) Asyria nadal była zależna od obcych władców, o czym zaświadcza inskrypcja Amar-Sina (ok. 2046–2038 r. przed Chr.). Charakterystyczne jest przy tym to, że większość ludności tak odrodzonego państwa mówiła już w języku akadyjskim, a sami królowie, począwszy od Urnammu (2112–2095 r. przed Chr.), przejęli styl życia i tytulaturę władców z północy<sup>5</sup>.

### III. SAMODZIELNE POCZĄTKI

Samodzielna historia Asyrii zaczyna się wraz z wejściem na scenę dziejów niejakiego Illušumy, który ok. 1900 r. przed Chr. napadł na Babilon, Ur oraz Nippur. Przypuszcza się przy tym, że było to bardziej zwykłe płądrowanie wspomnianych miast i podległych im terenów niż poddanie politycznej władzy.

<sup>2</sup> ABD IV, s. 735.

<sup>3</sup> A. Parrot, *Bibel und Archeologie I*, Zollikon – Zürich 1955, s. 119n.

<sup>4</sup> J. Oates, *Babylon*, Bindlach 1990, s. 44.

<sup>5</sup> Tamże, s. 54.

Niemniej jednak skutkiem bardzo ważnym dla Asyrii tego czynu było to, że od tej chwili stała się niezależna od obcych władców. Od tego też czasu Aššur jako miasto zaczęło się gwałtownie rozwijać, ponieważ kolejni władcy inwestowali w nie ogromne środki finansowe, dzięki czemu szybko stawało się centrum politycznym i religijnym rodzącego się nowego imperium w Mezopotamii. Na pierwszym miejscu należy więc wymienić świątynię boga Ašura, głównego opiekuna miasta i państwa, oraz świątynię Isztar — bogini miłości oraz wojny, co jasno określało charakter narodowy Asyryjczyków. Początki politycznej samodzielności Asyrii były jednocześnie czasem politycznej stabilizacji, ekonomicznego rozwoju oraz możliwości zakładania kolonii handlowych, z których znana jest dzisiaj wspomniana wyżej kolonia odkryta w Kültepe (dawne Kaniš) w okolicach dzisiejszego miasta tureckiego Kayseri<sup>6</sup>.

Asyryjskie listy królów z VIII w. przed Chr. podają, że ich poprzednicy mieszkali w namiotach; oznacza to prawdopodobnie, że byli oni nomadami. Brakuje jednak wielu dokładnych wiadomości o pierwszych władcach asyryjskich, którzy ściśle byli związani z ich siedzibą w Aššur oraz narodowym bogiem o tym samym imieniu. Na podstawie dostępnych skąpych danych historycznych można przypuszczać, że nie uważali jeszcze siebie za królów, lecz tylko za przedstawicieli boga Aššura. Także dokumenty pisane nie były datowane według lat ich panowania, lecz potwierdzane imieniem określonego najwyższego urzędnika. Obok władcy dość niezależną klasę stanowili kupcy, którzy wybitnie przyczyniali się do rozwoju państwa staroasyryjskiego. Wraz z istnieniem kolonii handlowych poza granicami właściwej Asyrii rozprzestrzeniała się także kultura oraz język asyryjski, który w tym okresie czasu stał się językiem dyplomatycznym władców Anatolii<sup>7</sup>.

Pierwsze dziesiątki lat samodzielnego istnienia Asyrii oraz pomyślny rozwój ekonomiczny miast został gwałtownie wstrząśnięty najazdami Amorytów. Były to plemiona semickie, pochodzące z pustyni syryjsko-arabskiej, które zaczęły inwazję na Mezopotamię na początku 2. tys. przed Chr. Amoryci zorganizowali na okres ok. 200 lat wiele miast-państw z samodzielnymi władcami nie tylko w Asyrii, lecz także w Syrii oraz Babilonii. Niemniej jednak przyście Amorytów na te tereny wprowadziło ogromny zamęt we względnie stabilnych dotychczas strukturach politycznych i społecznych. Rozbici na wiele plemion i szczepów Amoryci zarządzani byli przez swych wodzów, z których jednym z najsilniejszych był Šamši-Adad I (ok. 1813–1781 r. przed Chr.). Wtargnął on na teren właściwej Asyrii, pokonał lokalnych władców i ustanowił własną dynastię. Tak rozpoczął się okres państwa staroasyryjskiego<sup>8</sup>.

#### IV. OKRES STAROASYRYJSKI

Do śmierci Samsu-iluna (1749–1712), jednego z władców I dynastii babilońskiej, Asyria związana była już od 50 lat silnym przymierzem z Akadem. To

<sup>6</sup> ABD IV, s. 735.

<sup>7</sup> B. Hrouda, Mesopotamien, München 1997, s. 35n.

<sup>8</sup> ABD IV, s. 736.

pozwoili nie tylko umacniać się państwu samemu w sobie, ale także zdobywać pewną władzę nad Babilonem, czego dowodzi tytulatura używana przez Šamši-Adada I. Na pierwszym miejscu zawsze wymienia tytuł „Namiestnik Enlila”, czyli boga, który przekazał mu władzę nad Babilonią. Dopiero na drugim miejscu nazywa siebie władcą asyryjski „Kapłanem Aššura”. Nadto wymienione tytuły mogą wskazywać, że Assyria cieszyła się wówczas nie tylko pełną niezależnością, lecz znacznie rozszerzyła swe terytorium. Mówi o tym pewna stela opisująca zwycięstwa króla Šamši-Adada I, który dotarłszy do miejscowości Arraphum ucałował nogi posągu boga Adada — swego pana i protektora — oraz ustanowił tam asyryjskiego namiestnika. W trakcie obchodu jesiennego święta *akitu* złożył też bogate dary i ofiary swym bóstwom opiekuńczym — Šamašowi i Adadowi<sup>9</sup>. Następnie przekroczył wiosną rzekę Zab w jej dolnym biegu i najechał kraj *Qabra*, zniszczył pola uprawne, zdobył obwarowane miasta kraju *Urbel* i założył własne twierdze. W trakcie tej samej kampanii wojennej Šamši-Adad wkroczył na teren kraju Gutejczyków zdobywając go. W ten sposób Assyria rozciągnęła swe tereny daleko na wschód od Tygrysu. Na zachód natomiast wcielił do swego państwa tereny znajdujące się między Tygrysem i Eufratem czyniąc miasto *Tirqa* (dzisiaj Tell Išara) głównym ośrodkiem zdobytej ziemi i zbudował świątynię bogu Daganowi, jako „Król świata, namiestnik Enlila, czciciel Dagona, książę Aššura”. W swoich zwycięskich pochodach wojennych Šamši-Adad I doszedł aż do wybrzeża Morza Śródziemnego poddając kontroli politycznej Liban oraz Fenicję, a także odbierał daniny od władców Armenii (asyr. *Tugriš*). Nic zatem dziwnego, że władca ów używał tytułu „król świata”<sup>10</sup>.

Jego syn i następca Išme-Dagan I (1780–1741 r. przed Chr.) nie był w stanie utrzymać zdobyczy ojca. Bardzo szybko utracił tereny w Azji Mniejszej, gdzie powstało siłe państwo Hetytów założone przez Labarnę ok. 1600 r. przed Chr.<sup>11</sup>. Także kolejni władcy asyryjscy nie byli już w stanie utrzymać wcześniejszych zdobyczy wielkiego Šamši-Adada. Ok. 1700 r. przed Chr. na tron wstąpił niejaki Adasi — „Syn nikogo”, jak podają teksty asyryjskie z tego czasu. Zdołał pokonać rywali do tronu i założył dynastię, która dzierżyła władze do początków XV w. przed Chr. Był to jednak okres, w którym Assyria znajdowała się pod dużym wpływem politycznym leżącego w północnej Mezopotamii państwa Mitanni (asyr. *Hanigalbat*) ze stolicą w Wašugani założonego przez Indoaryjczyków. Jak wielka była zależność Assyrii od wspomnianego państwa, może wskazywać to, że dziesiątym królem po Adasi był pewien „uzurpator” imieniem Šu-Ninua — rodowity Mitannijczyk. Ciekawe jest przy tym, że nowi władcy zachowali asyryjską tytulaturę królewską określając siebie jako „kapłani (*iššakku*) boga Aššura”.

Przedstawiona sytuacja nie oznacza jednak, że panowanie Mitanni nad Assyrią było jednym pasmem politycznego wielkiego ucisku. Na pewno istniały także okresy słałości hegemonia, kiedy asyryjscy możnowładcy usiłowali rzucić obce zwierzchnictwo. Tak stało się np. za Puzur-Assura III (ok. 1521–1498 r. przed Chr.)

<sup>9</sup> O święcie *akitu* zob. H. Ringgren, *Israelitische Religion*, Stuttgart 1963, s. 172, 174, 179–183.

<sup>10</sup> RdA I, s. 243–245.

<sup>11</sup> O początkach państwa Hetytów zob. np. O.R. Gurney, *The Hittites*, Middlesex 1972, s. 15–26; M. Popko, *Ludy i języki starożytnej Anatolii*, Warszawa 1999, s. 51–59.

z Asyrii oraz kasyckiego króla Babilonu Burnaburiasza I (ok. 1510 r. przed Chr.) czy też w czasach Assur-bel-nišešu (1419–1411 r. przed Chr.) i kasyckiego władcy Kara-indaša (ok. 1415 r. przed Chr.), którzy zawierając ze sobą przymierze starali się na nowo wyznaczyć granice swych państw. Oznacza to jednocześnie, że Asyrii udawało się na krótszy bądź dłuższy czas uzyskiwać polityczną niezależność. Interesujące jest przy tym, że owe okresy niezależności związane były ze wzmoczoną aktywnością władców. Tak na przykład Assur-bel-nišešu umocnił mury wokół Nowego Miasta powiększając w ten sposób obszar miasta Aššur — stolicy państwa. Ponieważ w starożytności symbolem całkowitego poddania jakiegoś państwa pod władzę najeźdźcy z jednej strony było zburzenie murów stolicy, tak też z drugiej strony symbolem uniezależnienia się było odbudowanie zburzonych wcześniej murów. Kiedy potęga polityczna i militarna państwa Mitanni coraz bardziej słabła, Asyria coraz śmielej próbowała odzyskać swoją niezależność, czego przykładem może być bratanek Assur-bel-nišešu Assur-nadin-ahhe II (1402–1393 r. przed Chr.), który wykorzystał dynastyczne zamieszki w państwie Mitanni i nawiązał dyplomatyczne stosunki z Egiptem za faraona Tutmozisa IV (1419–1386 r. przed Chr.). Zanim jednak Asyria odzyskała całkowitą niezależność, państwo Mitanni musiało zostać podbite przez Hetytów. Do tego momentu potrzeba było jeszcze czasu<sup>12</sup>.

W czasie panowania drugiego syna Assur-bel-nišešu Irêba-Adada I (1382–1365 r. przed Chr.) nastąpiła krótkotrwała agresja Mitanni na Asyrię pod wodzą króla Tušratta. Po jego śmierci Irêba-Adad zawarł z Babilonią traktat, na mocy którego można byłoby w przyszłości odzyskać polityczną niezależność. W tym czasie Mitanni było już tak słabe, że wspomniany władca zaczął używać tytułu „król” i tak się też czuł. Jego syn zaś Assur-uballit jawnie korzystał z określenia „syn króla” (*mâr šarri*).

Po śmierci swego ojca, objąwszy panowanie na terenie Asyrii, już jako król Assur-uballit I (1365–1330 r. przed Chr.) najechał na tereny podległe Mitanni poddając je swej władzy. Po tym akcie wysłał poselstwo do króla Egiptu Amenhotepa IV — Echnatona (1350–1334 r. przed Chr.). Przyjęcie tego posłannictwa przez faraona oznaczało najpierw uznanie Asyrii za niepodległe państwo, a potem za godnego uwagi i respektu mocarstwo. Także w wyniku małżeństwa babilońskiego władcy Kara-hardaša (po 1350 r. przed Chr.) z córką Assur-uballita I Muballitta-Šerua Asyria została i przez to państwo uznana za godnego politycznego partnera. Akt ten wywołał jednak niezadowolenie w kręgach babilońskich, co doprowadziło do zamordowania Kara-hardaša i osadzenie na tronie małoletniego syna Burnaburiaša II Kurigalzu II (1345–1324 r. przed Chr.). Pod rządami Assur-uballita I Asyria coraz bardziej rosła w siłę pokazując jednocześnie swe ekspansywne zamiary wobec państw ościennych. Nowy władca przedsięwziął wiele wypraw wojennych, w wyniku których Asyria stała się nową potęgą militarną i polityczną w Mezopotamii w miejsce nie znaczącego już państwa Mitanni. Tak więc za sprawą Assur-uballita I rozpoczął się okres państwa średnioasyryjskiego<sup>13</sup>.

<sup>12</sup> E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, *Die Altorientalischen Reiche II*, Frankfurt/Main 1997, s. 70–72.

<sup>13</sup> RdA I, s. 251–255.

## V. PAŃSTWO ŚREDNIOASYRYJSKIE

Jednak dzieje owego trzeciego już państwa asyryjskiego nie toczyły się spokojnie pod rządami kolejnych władców. Przez prawie sto lat musieli oni zaciekle walczyć o utrzymanie go w niezależności, a najwięcej problemów sprawiali Hetyci, którzy zawarli z mniejszymi ludami szereg przymierzy skierowanych przeciw Asyrii. Tak więc już Enlil-nirari (1329–1320 r. przed Chr.) poddał najpierw swej władzy babilońskiego króla Kurigalzu II, a następnie leżące wzdłuż Eufratu tereny znajdujące się pod wpływami Hetytów. Również graniczące z Asyrią pomniejsze państewka związane z nią przymierzami zostały z biegiem czasu przyłączone do macierzystych asyryjskich terenów.

Następca poprzedniego władcy Arik-den-ili (1319–1308 r. przed Chr.) kontynuował politykę ojca poddając swej władzy pomniejsze państwa graniczące z rdzennymi asyryjskimi terenami oraz przedsięwziął wiele wypraw wojennych na tereny leżące dalej od kraju, mianowicie na wschód i zachód. Prowadzenie takiej polityki było wystarczającym powodem do używania przez tego króla i jego następców tytułu „król” oraz „potężny król”. Syn wspomnianego króla Adadnirari I (1307–1275 r. przed Chr.) wyprawił się w wojennym pochodzie aż do Eufratu, gdzie swoje siedziby miały liczne plemiona nomadów, które odtąd były stałym celem militarnych wypraw Asyryjczyków.

Agresywne zamiary Adadnirari I nie miały w zasadzie granic. Krótco po wstąpieniu na babiloński tron Nazi-Maruttaš (1323–1298 r. przed Chr.) najechał na tereny leżące między Asyrią i Babilonią, w wyniku czego doszło do ustalenia nowych granic pomiędzy tymi dwoma państwami. Ok. 1300 r. przed Chr. Adadnirari I skierował swą armię na północ, zdobył stolicę Mitanni Wašugani, zakuł w kajdany jej króla Šattuara i uprowadził do Asyrii. Po pewnym czasie jednak wypuścił go w zamian za coroczne płacenie ogromnego trybutu Asyrii. Kiedy po śmierci króla Mitanni jego synowie wznieśli bunt przeciw Asyrii, Adadnirari nie wahał się ani chwili z wyruszeniem przeciw zbuntowanej prowincji. Zdobywszy większość ziem należących niegdyś do niezależnego państwa Mitanni chwalił się w swych kronikach, że „stał się panem, który przepędził wszystkich swych wrogów z dołu i z góry i depcze wszystkie ich kraje swoimi stopami”. Zwycięstwa militarne pozwoliły Adadnirariemu I nazwać siebie „królem wszystkiego” (*šar kiššati*), który to tytuł nosił 500 lat wcześniej Šamši-Adad I. Militarne sukcesy oraz pozyskane nowe tereny sprawiły, że Asyria stała się jednym z głównych mocarstw politycznych starożytnego Bliskiego Wschodu. W czasie panowania Adadnirariego I pojawiła się także nowa forma uwieczniania w kronikach czynów królewskich: po raz pierwszy użyto sformułowania, że prowadzone wojny są zgodne z wolą bóstw, a król jest „pierwszym wojownikiem swej armii”<sup>14</sup>.

Następca Adadnirariego I Salmanassar I (Šulman-ašarid I) (1274–1245 r. przed Chr.) już w pierwszym roku swego panowania podjął walkę z Urartu, leżące na północny wschód od górnego biegu Tygrysu, które zdobył w ciągu trzech dni poddając swej władzy wiele miejscowości. Po nim przyszła kolej na odradzające się znowu Mitanni, które z pomocą Hetytów starało się zrzucić z siebie asyryjskie

<sup>14</sup> E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, jw., s. 77–80.



jarzmo. Nie udało się to jednak, a król Mitanni ponownie został poddany Asyrii jako lennik.

Znamienne jest przy tym, że po raz pierwszy za Salmanassara I podaje się w kronikach akty przemocy i okrucieństwa dokonywane na wrogach oraz podawanie z upodobaniem liczby okaleczonych wziętych do niewoli żołnierzy, których z reguły oślepiano na jedno oko. Przypuszcza się dziś, że był to umyślny zabieg należący do tzw. „wojny psychologicznej” mającej na celu odstraszenie ewentualnych buntowników z jednej strony i pokazanie potęgi oraz zdecydowanego działania Asyryjczyków z drugiej strony. Jednocześnie tego rodzaju akty przemocy łączono z sakralnym charakterem wojny, gdzie narodowy bóg Aššur kroczył na czele armii. Odtąd więc stał się on także bogiem wojny, chociaż pierwotnie nie posiadał takiego rysu. Aššur stał się więc od czasów Salmanassara I nie tylko bóstwem opiekuńczym stolicy o tym samym imieniu, lecz także bogiem całego kraju. Jednocześnie utożsamiono go z bóstwem przestrzeni między niebem i ziemią Enlilem, który był władcą świata i pierwszym spośród wszystkich bóstw mezopotamskich. Także jego małżonka — Ninlil stała się żoną Aššura. W wyniku takiego teologicznego myślenia powstała bardzo wyraźna granica między tym co asyryjskie i resztą świata. Pojęcie „barbarzyński” obejmowało od tego czasu wszystko to, co nie było asyryjskie. Wyjątkiem była tylko Babilonia, z której terenów pochodziła przecież cała kultura religijno-piśmiennicza. Wobec niej też Asyria ciągle odczuwała kompleks niższości<sup>15</sup>.

Tego rodzaju uczucie oraz poczucie winy jeszcze bardziej się wzmocniło, kiedy następca Salmanassara I Tukulti-Ninurta I (1244–1208 r. przed Chr.) rozciągnął swą władzę także nad Babilonią napadając na nią, niszcząc stolicę oraz uprowadzając do niewoli nie tylko wojowników, lecz także liczną ludność cywilną. Całe panowanie nowego króla związane było z nieustannymi walkami przeciw okolicznym ludom oraz nomadom, którzy przekroczyli Eufrat i wędrowali między nim a Tygrysem, po terenach północnej Asyrii, prowadząc podjazdową walkę z garnizonami asyryjskimi. Tak więc cała umiejętność i waleczność wojsk asyryjskich skierowana była na obronę wcześniejszych zdobyczy terytorialnych. Niemniej jednak podległe Asyrii obszary nie były całkowicie od niej zależne politycznie i gospodarczo, lecz raczej były to państwa autonomiczne, które zobowiązane były płacić co roku nałożone przez hegemonu trybuty. Wytyczone w wyniku licznych kampanii wojennych granice Asyrii nie były czymś stałym, lecz raczej umowną linią między państwem centralnym a zależnymi terenami; w każdej chwili mogły one ulec zmianie właśnie w wyniku działań militarnych. W 1233 r. przed Chr. Tukulti-Ninurta najechał na Babilonię i uprowadził do niewoli jej króla Kaštiliašu IV (1242–1235 przed Chr.). Przesiedlił także na tereny rdzennie asyryjskie ludność babilońską, co od czasów Salmanassara I było zwyczajowym aktem wojennym Asyryjczyków<sup>16</sup>.

Zdobycze Tukulti-Ninurta I miały na celu nie tylko stworzenie wokół rdzennej Asyrii bezpiecznych terenów, lecz zawierały w sobie również aspekt gospodarczy. Po zdobyciu jakiegoś terenu Asyryjczycy przesiedlali wszystkich jego mieszkań-

<sup>15</sup> Tamże, s. 82n.

<sup>16</sup> Tamże, s. 86.

ców i zastępowali ich nową ludnością podbitą gdzie indziej. W ten sposób tworzono całą sieć zależnych i na pół autonomicznych prowincji, które miały wydajnie pracować na rzecz politycznego centrum, które ciągle potrzebowało nowych środków w postaci darmowej siły roboczej, pieniędzy, a nade wszystko surowców pochodzących z podbitych obszarów. Praktyka przesiedlania nie miała zatem na celu eksterminacji podbitej ludności, lecz jeden z aspektów dalekowzrocznej polityki Asyrii, która domagała się tylko lojalności od podbitych ludów<sup>17</sup>.

W wyniku polityki podbojów Tukulti-Ninurta pozyskał wielkie środki finansowe, które umożliwiły mu budowę pałaców i świątyń w stolicy państwa w Aššur. Wzniósł zatem dwa nowe pałace, z których jeden położony był w świątym kręgu zikkuratu świątyni boga Aššura. Od nowa zbudował również świątynię bogini Isztar, która w ciągu wieków uległa zniszczeniu. Intensywne prace budowlane miały na celu nie tylko upiększenie samego miasta, lecz podnosiły prestiż oraz religijne i polityczne znaczenie króla, który był namiestnikiem boga Aššura; bardzo często władca przewodniczył różnorodnym świętom ku jego czci. Jednym z najbardziej znanych było święto *takultu* polegające na ofiarowaniu bóstwu posiłku w formie uroczystej ofiary. Trwało ono kilka dni, a król był główną postacią. Rano bądź wieczorem składał osobiście bóstwom ofiarę, podczas gdy kapłan zwany *zammeru*<sup>18</sup> recytował teksty liturgiczne objaśniające rytualne czynności króla. Kiedy kapłan wymienił imiona bogów, na których cześć zostały złożone ofiary, wypowiadał w imieniu Aššura błogosławieństwo nad miastem, krajem i królem. Głównym punktem tego święta było uzyskanie błogosławieństwa bóstwa dla króla, który był przecież w narodzie najważniejszą osobą, wokół której toczyło się życie kraju<sup>19</sup>.

Liczne wojenne zwycięstwa oraz jego działalność budowlana sprawiły, że Tukulti-Ninurta I już za życia uchodził za nadzwyczajnego władcę oraz bohatera sławionego w pieśniach i poematach. Wystarczy wymienić kilka z jego określeń, by otrzymać wrażenie, że w odbiorze ówczesnych cieszył się wysokim uznaniem. Określono go więc jako „pana, który z pomocą Aššura i wielkich bogów dzieli cztery części ziemi”, „bóg Enlil jak ojciec wyniósł go do swego pierworodnego”, „jest on słońcem wszystkich ludów”, „jest tym, który obok Šamaša panuje nad czterema częściami ziemi”.

Ostatnie lata Tukulti-Ninurty I okryte są mrokiem tajemnicy. Z jednej strony mówi się o jawnej opozycji wyższego duchowieństwa asyryjskiego, które zaczęło ignorować króla, który zaniedbywał kult głównego dotychczas boga Marduka na rzecz Aššura. Z drugiej strony przypuszcza się, że wyżsi wojskowi zbuntowali się przeciw królowi, który nagle odwrócił się od swej działalności wojskowej w stronę budownictwa na rzecz stolicy i jej opiekuńczego bóstwa. W każdym razie

<sup>17</sup> Zob. W. Chrostowski, *Od diaspory asyryjskiej do diaspory babilońskiej*, w: *tenże*, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Warszawa 2003, s. 117.

<sup>18</sup> Rdzeń *zmr* występuje we wszystkich językach semickich i oznacza „śpiewać, grać na instrumencie”. W języku akadyjskim a następnie babilońskim oznacza śpiew rytualny, religijny jak i zwykły śpiew „świecki” wykonywany podczas różnych ceremonii dworskich, a także pieśni ludowe. Śpiewowi *zammeru* towarzyszyły zawsze instrumenty muzyczne; zob. TWAT II, kol. 604n.

<sup>19</sup> E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, *iw.*, s. 88.

Tukulti-Ninurta I zginął raptownie z politycznej sceny jak meteoryt, który najpierw jaśniej wielkim blaskiem, a następnie szybko gaśnie ginąc w mrokach nocy. Prawdopodobnie został jednak zamordowany przez swego syna i następcę Aššur-nadin-apli (1207–1204 r. przed Chr.)<sup>20</sup>.

W ciągu 120 lat ciężkich walk Asyrii o stworzenie wielkiego i stabilnego państwa czy wręcz imperium sprawiło, że cały rdzenny lud asyryjski stał murem za swymi władcami. Państwo asyryjskie w rzeczywistości oraz w świadomości rdzennej ludności było jednoznacznie odbierane jako dzieło jego królów, tak że zmiana dynastii, jak się działo np. w innych państwach, nie była do pomyślenia. Kraj i król bowiem tworzyli nierozdzielalną jedność na dołę i niedołę. Wystarczy powiedzieć, że w ciągu 1061 lat (od 1683 do 612 r. przed Chr.) pośród 63 następców założyciela dynastii Pan-Ninua na tronie asyryjskim zasiadało 56 synów poprzedników, jeden stryjeczny wnuk, jakiś jeden inny krewny oraz słynna Sammuramat, czyli Semiramida. Można zatem powiedzieć, że państwo asyryjskie niewątpliwie pobiło rekord w nieprzerwanym trwaniu jednej dynastii i śmiało może być wpisane w księgę rekordów Guinnessa.

Dopiero za panowania Tukulti-Ninurty I po raz pierwszy złamano odwieczną zasadę spokojnego następstwa na tron, kiedy ów król zaczął przejawiać oznaki kapryśnego despotyzmu. Wówczas jego syn Aššur-nadin-apli oraz lokalni możni władcy zawiązali spisek przeciw królowi, zrzucili go z tronu i zamknęli w jego rezydencji Kar-Tukulti-Ninurta, gdzie wykonali na nim wyrok śmierci. Pomyślnodawca i przywódca spisku Aššur-nadin-apli panował tylko cztery lata (1207–1204 r. przed Chr.). Te dynastyczne zawirowania w państwie asyryjskim wykorzystał Adad-šuma-usur (1218–1189 r. przed Chr.) wypędzając Asyryjczyków z Babilonii i ogłaszając się królem. Wkrótce też pokonał w walce asyryjskiego władcę, który poniósł śmierć na polu walki. Na tron asyryjski wstąpił zaś jego nieletni zapewne syn Aššur-nirari III (1203–1198 r. przed Chr.); jednak faktyczną władzę pełnił jego krewny Nabudan. Walki jednak między Babilonią i Asyrią o supremację w regionie nadal trwały bez wyraźnego przechylenia się szali na którąkolwiek ze stron<sup>21</sup>.

Niemniej jednak z pewnego dokumentu babilońskiego władcy Adad-šuma-usur wynika, że traktował on następców Tukulti-Ninurty I jak swoich wasali. Po pewnym czasie do władzy w Asyrii doszedł Ninurta-apil-Ekur (1192–1180 r. przed Chr.), który zdaje się był podopiecznym babilońskiego króla. Był on przy tym dalekim potomkiem z linii bocznej Ašuruballit I.

O następcy i synu Ninurta-apil-Ekura, choć panował nad Asyrią 46 lat, niewiele wiadomo. O czasie rządów Aššurdana I (1179–1134 r. przed Chr.) nad Asyrią można tylko wywnioskować, że polityka państwa w tym okresie stała się niezależna od Babilonii, chociaż oba państwa nadal patrzyły na siebie nieprzyjaźnie. Dopiero następcą wspomnianego władcy asyryjskiego Ninurta-tukulti-Aššur, który panował nie dłużej niż jeden rok, zaprowadził bardziej przyjazne relacje między obu państwami. Stało się to za przyczyną oddania Babilonii posągu boga Marduka, który został uprowadzony przez Tukulti-Ninurta I przed prawie stu laty do stolicy Asyrii. Nowy król panował zaledwie jeden rok i rzadko był wspominany w doku-

<sup>20</sup> Tamże.

<sup>21</sup> RdA I, s. 275.

mentach, lecz z tego okresu istnieją liczne zapisy dotyczące funkcjonowania dworu i pałacu królewskiego. Przede wszystkim zachowały się liczne spisy darów przekazanych na rzecz pałacu. Wśród nich można wyróżnić dwa rodzaje: *namartu* jako ogólne określenie daniny oraz *rimûtu*, którą można nazwać jako „ofiara upodobania” przeznaczoną dla konkretnej osoby, którą król chciał w sposób szczególnie uczcić. Część darów pałacowych oddawana była także kapłanom do złożenia ich w ofierze w licznych ceremoniach religijnych. Ogólnie można jednak powiedzieć, że czas panowania kilku powyższych władców był okresem stopniowej utraty znaczenia politycznego i gospodarczego Asyrii na rzecz Babilonii<sup>22</sup>.

Dopiero wraz z rozpoczęciem panowania Aššur-reš-iši I (1133–1116 r. przed Chr.) Asyria ponownie zaczęła przybierać na swym znaczeniu w regionie Bliskiego Wschodu. W trakcie swego panowania król musiał jednak rozprawić się ze swym konkurentem i przeciwnikiem z Babilonii Ninurta-nadin-šumi, który wtargnął na teren Asyrii w okolicach Arbailu. Zraniony w walce wycofał się i zmarł w swym kraju. W jednej z inskrypcji umieszczonej w odrestaurowanej świątyni Isztar w Niniwie, która wcześniej była poważnie uszkodzona w wyniku trzęsienia ziemi, chwali się król zwycięstwami nad kilkoma krajami leżącymi na wschodzie. Prawdopodobnie chodziło o zabezpieczenie wschodnich granic przed napadami Beduinów i „ludów gór”. W czasie swego panowania zmuszony był także bronić granic Asyrii przed nowym władcą babilońskim Nabu-kudurri-ucur I (1126–1105 r. przed Chr.). Podjęte zwycięskie wyprawy wojenne asyryjskiego króla były podstawą przybrania tytułu „Mściciel Asyrii”<sup>23</sup>.

Radykalny przełom w znaczeniu Asyrii w regionie bliskowschodnim dokonał się wraz z objęciem władzy przez Tiglatpilesera I (1115–1077 przed Chr.). Kontynuował on nie tylko politykę obrony granic swego kraju, lecz właściwie od niego rozpoczęła się ekspansjonistyczna polityka Asyrii wobec państw ościennych. Już od początku swego panowania miał do dyspozycji doskonale wyćwiczone wojsko zorganizowane przez swego ojca. Terytorium Asyrii ograniczało się wówczas praktycznie do nizinnych terenów między Eufratem i wschodnimi górami. Na północy musiała ciągle walczyć z mieszkającymi tam ludami o utrzymanie swych granic, których władcy nieustannie je przekraczali. Głównym rywalem i wrogiem Asyrii za Tiglatpilesera I był władca kraju Kadmuhi Kili-Tešub. Podczas jednej z wypraw wojennych Tiglatpileser pokonał 20.000 armię, wziął do niewoli 6.000 jeńców i zajął cały kraj Kadmuhi. Król tego kraju wycofał się do twierdzy *Šereše*, którą jednak władca asyryjski zdobył wprowadzając do niewoli samego króla, wszystkie jego żony i synów. Inni królowie tego regionu poddali się dobrowolnie Tiglatpileserowi składając mu hołd i płacąc trybut. Prócz darów w naturze i tysięcy niewolników asyryjski król zgarnął również 120 wozów bojowych. Wszystko to działo się w pierwszym roku panowania Tiglatpilesera<sup>24</sup>.

Lata następne władca ów nadal przeznaczył na rozszerzanie i umacnianie granic północnych Asyrii. Strategia Tiglatpilesera polegała na ciągłym podbijaniu i rozszerzaniu odległych obszarów, by zapewnić bezpieczeństwo terenom położonym

<sup>22</sup> E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, jw., s. 90n.

<sup>23</sup> RdA I, s. 279.

<sup>24</sup> RdA I, s. 280.

bardziej centralnie. W tym obłądnym w swoim rodzaju pochodzie wojennym król dotarł do „Morza Północnego”, czyli do jeziora Van, albo nawet do Morza Czarnego. Stąd skierował się dalej na północny zachód i przedarł się przez trudno dostępne góry pokonując także górny odcinek Eufratu. Tam doszło do konfrontacji zbrojnej ze sprzymierzonymi z kraju Nairi, którzy zostali pokonani i jako jeńcy uprowadzeni do stolicy Asyrii. Droga do Syrii oraz Morza Śródziemnego stanęła przed Asyryjczykami otworem. Wskutek tych wszystkich zwycięstw i poddania swej władzy tak olbrzymich obszarów Tiglatpileser I przybrał zapomniany już nieco tytuł „Król czterech stron nieba”<sup>25</sup>.

W czasie całego panowania Tiglatpilesera I granice Asyrii niepokojone były przez umacniające się plemiona aramejskie zamieszkujące obszary graniczące z północnym terytorium rodzącego się już imperium. To właśnie na cylindrach asyryjskiego władcy po raz pierwszy wzmiankowani są Aramejczycy jako grupa etniczna, gdzie nazwani zostali Ahlamu-Aramaja. W przybliżeniu nazwę tę można przetłumaczyć jako „ci spośród Ahlamu, którzy są Aramejczykami”. W każdym razie w XI w. przed Chr. Aramejczycy zamieszkiwali środkową i południową Syrię tworząc silne państwo ze stolicą w Damaszku. W wyniku licznych wypraw wojskowych Tiglatpileser I, według swych kronik, 28 razy przekroczył Eufrat w środkowym jego biegu, poddał swej władzy owych „Aramaja”<sup>26</sup>.

Ustaliwszy granicę swego państwa na północy oraz na zachodzie Tiglatpileser I postanowił zająć się granicą południową oraz ustaleniem relacji do niepokornej wciąż Babilonii, zwanej w annałach asyryjskich „Kraj Karduniaś”. Odbył dwie wyprawy wojenne na południe, a podczas pierwszej z nich czoła stawiał mu babiloński król Marduk-nadin-ahhe (1100–1083 r. przed Chr.), który wtargnął na tereny asyryjskie. Tiglatpileser I bez trudu pokonał go i wcielił część północnych terenów babilońskich do Asyrii. Następnie przekroczył rzekę Radamu zdobywając i plądrując liczne miasta, które jednak w wyniku podpisanego układu zostały przy Babilonii. W tym samym roku Tiglatpileser I wyruszył przeciw miastom leżącym nad środkowym Eufratem, zdobywając je i niszcząc.

Jak w każdej beczce miodu musi znaleźć się odrobina dziegciu, tak i wyprawy wojenne Tiglatpilesera I nie były pozbawione cieni. W dziesiątym roku swego panowania (1090 r. przed Chr.) babiloński władca Marduk-nadin-ahhe odniósł zwycięstwo nad Asyrią wprowadzając jednocześnie z miasta Ekallati posagi bóstw Adada i Šala oraz przyłączając do swego państwa tereny leżące między Marriti i Aššur.

Drugą wyprawę przeciw Babilonii Tiglatpileser I przedsięwziął na „rozkaz bóstw” posuwając się prawym brzegiem Tygrysu pomiędzy Aššur i Karduniaś. Do rozstrzygającej bitwy między wojskami asyryjskimi i babilońskimi doszło pod Marriti, gdzie Marduk-nadin-ahhe został sromotnie pokonany. Asyryjski władca idąc za ciosem zdobył szereg miast babilońskich leżących na prawym brzegu Tygrysu, a także niektóre z miast znajdujących się już po drugiej stronie rzeki. Puścił również z dymem pałac babilońskiego władcy.

<sup>25</sup> E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, *iw.*, s. 93–95.

<sup>26</sup> NBL 1, kol. 146–148.

W wyniku prowadzenia ekspansywnej i hegemonicznej polityki Asyria kontrolowała wszystkie szlaki handlowe w Azji Zachodniej. W wyniku tego handel rozwijał się bez przeszkód od wybrzeża Fenicji oraz portów północnej Syrii aż po Babilonię przynosząc Asyrii pokaźne zyski jako pośrednikowi. Wzrastał też dobrobyt materialny mieszkańców stolicy państwa, a Tiglatpileser I mógł przedsięwziąć szereg prac związanych z budową i odbudową świątyń oraz z ogólnie pojętą infrastrukturą państwa. Patrząc na wszystkie dokonania Tiglatpilesera I, w aspekcie militarnym, politycznym, gospodarczym i religijnym, można bez cienia wątpliwości stwierdzić, że był to największy władca na przestrzeni ostatnich stu lat<sup>27</sup>.

Z tekstu tzw. „Historii synchronicznej”, czyli traktatu zawartego pomiędzy Asyrią i Babilonią za Adadnirariego II, można dowiedzieć się o bardzo zawitych stosunkach politycznych istniejących między Asyrią i Babilonią w okresie po śmierci Tiglatpilesera I. Na terenie Babilonii właściwej bardzo często wybuchały niepokoje społeczne wywołane klęskami głodu i niepewnością polityczną. Wzrosło także niebezpieczeństwo inwazji aramejskiej. Część plemion znad środkowego Eufratu wyruszyła na północ osiedlając się stopniowo na terenach zamieszkałych niegdyś przez Hetytów. Inna grupa plemion aramejskich osiedliła się w północnej Mezopotamii<sup>28</sup>.

Tiglatpileser I prócz rozległego państwa pozostawił po sobie czterech synów, z których każdy z nich pragnął panować. Jednak pierwszym w kolejce do tronu z racji starszeństwa był Ninurta-apal-ekur (1076–1074 r. przed Chr.). Dwa lata jego panowania nacechowane były walkami o utrzymanie przy Asyrii zdobytych uprzednio terenów; w jednej z nich nowy król stracił życie.

Tron objął po nim Aššur-bel-kala (1074–1057 r. przed Chr.), który na początku swego panowania zawarł traktat z Marduk-šapik-zeri (1082–1070 r. przed Chr.). Odbił także swoistą pielgrzymkę do Sippar, które od czasów sumeryjskich służyło za świątyni boga słońca Šamaša, który w języku sumeryjskim nazywał się Utu. Zawarty z Babilonią pokój oraz zacieśnienie relacji na płaszczyźnie religijnej leżało niewątpliwie w interesie obu rywalizujących dotychczas państw. Niebezpieczeństwo bowiem najazdów aramejskich ciągle nie było zażegnane, a pogranicze Asyrii oraz Babilonii nieustannie nękane było uciążliwymi napadami i plądrowaniem mniejszych osad. Dzięki przymierzu władca asyryjski mógł zachować nienaruszone dziedzictwo swego wielkiego ojca Tiglatpilesera I, a nadto podjął się nawet wyprawy wojennej do tajemniczego kraju Hini przekraczając rzekę Samanuna, gdzie zdobył 60 miast; kraj ten prawdopodobnie leżał na południe od jeziora Urmia. Podbudowany tym zwycięstwem rokrocznie wyruszał na wyprawy wojenne: do Uruatri, Bargun, Hirua, Arime. Kraje te zapewne chciały uniezależnić się od Asyrii, więc zapobiegliwy król uprzedzał ich zamiary. Jednak jako partner przymierza okazał się niewiernym politycznie wobec babilońskiego władcy Marduk-šapik-zeri i nie pospieszył mu z militarną pomocą w chwili najazdu Aramejczyków na Babilonię<sup>29</sup>.

<sup>27</sup> H.W.F. S a g g s, *Wielkość i upadek Babilonii*, Warszawa 1973, s. 85–87.

<sup>28</sup> J. Z a b ł o c k a, *Historia Bliskiego Wschodu w starożytności*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1987, s. 289.

<sup>29</sup> RdA I, s. 286n.

Po gwałtownej śmierci władcy na tron wstąpił jego młodociany syn Erība-Adad II (1057–1054 r. przed Chr.), który przy pomocy Babilończyków został z niego strącony przez swego wuja, trzeciego syna Tiglatpilesera I, Šamši-Adada IV (1054–1051 r. przed Chr.). Z okresu jego rządów nie ma zbyt wiele wiadomości, ale Assyria w tym czasie musiała niewątpliwie przeżywać ciężkie chwile spowodowane nieustającymi najazdami plemion aramejskich.

Ostatnimi królami państwa asyryjskiego w środkowej epoce jego istnienia byli Aššurnasirpli I (1051–1033 r. przed Chr.), Šulmanašaridu II (1032–1021 r. przed Chr.), Aššurnirari IV (1020–1015 r. przed Chr.), Aššurrabi II (1014–985 r. przed Chr.), Aššur-reš-iši II (984–970 r. przed Chr.) i Tukulti-apal-ešarra II (969–937 r. przed Chr.).

Jedynym świadectwem z czasów wymienionych wyżej królów jest obelisk Aššurnasirpli I, z którego wynika, że wzorem swych poprzedników przedsięwziął wyprawy wojenne przeciw ościennym buntującym się krajom leżącym na północ od Assyrii. Niemniej jednak w wyniku nieustającego naporu Aramejczyków południowe tereny asyryjskie były już bezpowrotnie utracone. Utrata peryferii asyryjskich następowała za następnego władcę Šulmanašaridu II, a spektakularnym tego przejawem było zdobycie ziem na zachodnim brzegu Tygrysu, wymordowanie mężczyzn i wzięcie do niewoli kobiet i dzieci. Najeźdźcami byli prawdopodobnie Aramejczycy, którzy przekroczyli od południa rzekę Dolny Zab i znaleźli się tuż pod murami stolicy Aššur. Taka sytuacja polityczna była niewątpliwie jedną z przyczyn przeniesienia stolicy państwa do Niniwy, gdzie już Aššur-bel-kala miał swój pałac. Północna Mezopotamia pozostała jeszcze w rękach Asyryjczyków do końca panowania Aššurrabiego II, czyli do roku 985 przed Chr.<sup>30</sup>

Czasy następców tego władcy także nie należały do spokojnych, a plemiona aramejskie nieustannie odrywały od Assyrii kawałek po kawałku podległych jej ziem, które leżały na północy. Założone tam państwo aramejskie zostało nazwane Hanigalbat, która to nazwa już wcześniej funkcjonowała na tym terenie. Plemiona aramejskie zdołały umocnić się także na północnym wschodzie, co powodowało, że ogromne jeszcze niedawno państwo asyryjskie skurczyło się prawie do rozmiarów w jego początkach. Wszystkie te straty terytorialne powstały za panowania Aššur-reš-iši II i Tukulti-apal-ešarra II. Stworzone przez Tukulti-Ninurta I i Tiglatpilesera I mocarstwo dogorywało.

Próby odbudowania przeszłej już potęgi podjął się Aššurdan II (936–912 r. przed Chr.). Assyria była wówczas wąskim pasem ziemi długości 160 km i szerokości 80 km, ale Aššur i Niniwa były wolne, więc państwo jeszcze funkcjonowało. W dalszym ciągu Assyria dysponowała świetnie wyszkolonymi wojownikami, a duch walki nie zgasł w narodzie. Jednocześnie zagmatwana sytuacja polityczna na Bliskim Wschodzie sprawiła, że wbrew pozorom Assyria militarnie była największą wówczas siłą. Aššurdan II okazał się świetnym organizatorem życia publicznego. By zahamować ucieczkę swych poddanych na przyległe tereny w wyniku nieurodzajów, lawinowo rosnących cen i podatków, siłą sprowadzał uciekinierów zmuszając ich do budowania pałaców; oczywiście za wynagrodze-

<sup>30</sup> RdA I, s. 288n.

niem. W ten sposób rozpoczął się w Asyrii boom budowlany, który zaczął nakreślać pozostałe gałęzie gospodarki państwowej, a zwłaszcza rolnictwo. Reformy gospodarcze Aššurdana II nie ominęły także i wojska. Na masową skalę zaczęto produkować wozy bojowe, dawną dumę Asyrii. Dzięki wspieraniu zatem podstawowych gałęzi gospodarki Aššurdan II bardzo szybko wydobyl Asyrię z gospodarczej i politycznej zapaści<sup>31</sup>.

## VI. PAŃSTWO NOWOASYRYJSKIE

Powyższe poczynania Aššurdana II dały solidne podstawy do szybkiego odbudowania potężnego imperium asyryjskiego, które zapoczątkował Adadnirari II (911–891 r. przed Chr.). Tak rozpoczął się trzeci i ostatni okres w politycznym istnieniu Asyrii — państwo nowoasyryjskie. Jego zasługą było przede wszystkim odrzucenie Aramejczyków daleko od ziem rdzennej Asyrii. Odzyskano wiele terenów należących niegdyś do niej, a podjęta wyprawa wojenna do Kurdystanu okazała się wielkim sukcesem militarnym i politycznym. Król pokonał dwukrotnie także babilońskiego władcę Šamaš-mudammīq oraz jego następcę Nabu-šumaukina I. W wyniku tych czynów nie tylko zagarnięto część ziem babilońskich, ale podpisano także traktat pokojowy, który trwał 80 lat.

Syn Adadnirari II Tukulti-Ninurta II (890–884 r. przed Chr.) kontynuował nie tylko ekspansywną politykę swego ojca, lecz skupił się także na umocnieniu stolicy państwa Aššur. Triumfalny objazd ziem podległych Asyrii spowodował, że zamieszkuje tam ludy uznały zwierzchnictwo nowego hegemonu. Lecz twórcą nowego wielkiego mocarstwa okazał się Aššurnasirpal II (883–859 r. przed Chr.)<sup>32</sup>.

Postawił on sobie dwa cele: ponownie odzyskać wszystkie ziemie, na które kiedykolwiek wtargnął asyryjski król oraz zająć z orężem tam, gdzie jeszcze nie widziano asyryjskich żołnierzy. Bez żadnego więc pretekstu wyruszył w góry północnej Mezopotamii, gdzie nałóżł na tamtejszych mieszkańców wysokie daniny. Następnie szybko pospieszył 300 km na południe, by uśmierzyć bunt podległego mu miasta. Przybywszy na miejsce zdobył miasto, buntowników wyciął w pień i nałożył wysoki trybut. W sumie Aššurnasirpal przeprowadził sześciu wypraw wojennych, w wyniku których poddał swej władzy szereg ziem leżących poza terytorium rdzennej Asyrii. W samej zaś Mezopotamii zbudował szereg fortec, które jednocześnie były faktoriami kupieckimi.

Z drugiej strony Aššurnasirpal prowadził umiejętną propagandę rozpuszczając pogłoski o wielkim okrucieństwie jego samego oraz wojsk asyryjskich. Kilka pokazowych egzekucji oraz przekazywane z ust do ust opowiadania spowodowały, że na samo słowo „Asyryjczyk” ugięły się ze strachu kolana. Wszystko to było obliczone na efekt utrzymania w ryzach podbitych terenów. Opinię o okrutnych Asyryjczykach umacniały także celowo rozpowszechniane teksty pisane<sup>33</sup>.

<sup>31</sup> RdA I, s. 290.

<sup>32</sup> G. R o u x, *Mezopotamia*, Warszawa 1998, s. 241n.

<sup>33</sup> H.W.F. S a g s, *Assyrian Prisoners of War and Right to Live*, *AFO* 19 (1982), s. 83–85.



Aššurnasirpal nie ograniczał się tylko do wypraw wojennych, ale jak każdy władca asyryjski podjął się licznych budowli oraz sprowadzał do stolicy kraju egzotyczne zwierzęta i rośliny. W samej zaś stolicy nie tylko rozbudowywał i upiększał świątynie bóstw opiekuńczych miasta, lecz daleko na prowincji, na prawym brzegu Tygrysu, rozbudował do wielkiego miasta osadę Nimrud. Okręg murów wynosił 7,5 km, a ich wysokość sięgała 15 metrów. Całość zaś mogła pomieścić miasto o obszarze 360 ha. Najważniejsza świątynia w Nimrud była poświęcona bogu wojny o imieniu Ninurta. Obok niej zbudowano pomniejsze świątynie oraz wspaniałą pałac królewski, którego bramy strzegły ogromne *lamassu* — opiekuńcze duchy. Ściany pokryte były płaskorzeźbami oraz kolorowymi freskami. Wszystko zaś było obliczone na efekt przybywających ze wszystkich zakątków imperium gości. Assyria na powrót stała się potężnym imperium mogącym kontrolować politykę większości państw leżących bliżej bądź dalej jej granic. Nic więc dziwnego, że władcy państwa nowoasyryjskiego ponownie zaczęli się tytułować „panami czterech stron świata”<sup>34</sup>.

Ekspansywną politykę swego ojca kontynuował Salmanassar III (858–824 r. przed Chr.), który stał na proch potęgę państw Urartu, po czym sięgnął z sukcesem po Babilonię. Można powiedzieć, że ten władca przez cały czas swego panowania nie opuszczał pola bitwy, gdyż 33 lata swoich rządów spędził podczas kampanii wojennych skierowanych na zachód od granic swego państwa. W wyniku jego licznych wypraw wojennych Assyria rozciągała się od granic Egiptu aż po Zatokę Perską. Niemniej jednak król nie zawsze potrafił wykorzystać zwycięstwa. Nadto wewnątrz kraju wybuchł bunt, wzniecony przez królewskiego syna Ašurdaninapli, który miał poparcie 27 miast, w tym także Aššuru oraz Niniwy. Następcą swym stary król uczynił jednak Šamši-Adada V (823–811 r. przed Chr.)<sup>35</sup>.

To na jego barkach spoczęło stłumienie wznieconej przez jego przyrodniego brata rewolty. Udało mu się tego dokonać przy pomocy babilońskiego króla Marduk-zakir-šumi I, lecz w zamian musiał uznać jego zwierzchnictwo. Skoro tylko asyryjski król umocnił się na tronie, natychmiast podjął trzy kampanie wojenne na północ i na północny wschód, by rozprawić się z Urartu oraz z plemionami Medów. Zwycięskie wyprawy po raz kolejny przysporzyły Asyrii bogate łupy i daniny także ze wschodniego regionu.

Zachęcony wojennymi sukcesami oraz umocniony politycznie i mając poparcie społeczeństwa skierował się teraz na południe, na tereny zamieszkałe przez Kasytów, znajdujące się w babilońskiej sferze wpływów. Šamši-Adad zagarnął te obszary, mieszkańców pogał do niewoli i wkroczył od strony wschodniej na rdzenne tereny Babilonii w rejonie rzeki Dijala. Zaskoczony tymi wydarzeniami babiloński król Marduk-balassu-iqbi (ok. 818–813 r. przed Chr.) zmontował koalicję z udziałem Elamu, Namri, chaldejskimi plemionami z południowej Babilonii oraz z plemionami aramejskimi na wschód od Tygrysu. Asyryjczyk pokonał jednak sprzymierzone wojska i już w 811 r. przed Chr. uroczyście składał ofiarę bogom w samym Babilonie<sup>36</sup>.

<sup>34</sup> G. R o u x, jw., s. 248n.

<sup>35</sup> Tamże, s. 251n.

<sup>36</sup> H.W.F. S a g g s, Wielkość, jw., s. 96n.

Po śmierci króla, mimo że następcą został wyznaczony małoletni Adadnirari III (810–783 r. przed Chr.), faktyczną władzę przez pięć lat sprawowała jego żona Sammuramad — księżniczka babilońska, która do historii przeszła pod imieniem Semiramida. To ona nakazała urządzić w Babilonie „wiszące ogrody”. Długie panowanie Adadnirari III odznaczało się także licznymi wyprawami wojennymi. Najbardziej owocną, z perspektywy asyryjskiej, była kampania przeprowadzona w kierunku zachodnim, gdzie wojska asyryjskie dotarły aż do Morza Śródziemnego uzależniając od siebie Fenicję, Izrael, Edom i Damaszek. W wyprawie przeciw Babilonii jej król Baba-aha-iddina dostał się do asyryjskiej niewoli, a Chaldejscy książęta uznali się za wasali Asyrii. Jednakże zdaje się, że Asyria utraciła w tym czasie kontrolę nad terenami położonymi w górnym biegu Eufratu i Tygrysu.

Po ojcu na tronie zasiadali kolejno jego dwaj synowie Sulmanašarid (Salmanasar) IV (782–773 r. przed Chr.) i Aššur-dan III (772–755 r. przed Chr.). Prawdopodobnie za ich panowania potęga Asyrii zachwiała się nieco w wyniku powstań, jakie miały miejsce w rdzennej Asyrii oraz na kilku podległych jej terenach, trwające kilka lat (763–759). Siłę ducha narodu asyryjskiego oraz jej zwolenników osłabiła także grasująca kilka miesięcy zaraza, co odbiło się fatalnie także na gospodarce kraju<sup>37</sup>.

Taki stan rzeczy odbił się bezpośrednio także na militarnej potędze Asyrii, gdyż niemal wszystkie tereny, z których Asyria sprowadzała konie bojowe, znajdowały się teraz pod kontrolą Urartu. Zmniejszenie się handlu kontrolowanego przez Asyrię spowodowało, że w Syrii wybuchły zamieszki zmierzające do zrzucenia panowania wschodniego hegemonu. Na ten okres słabości Asyrii przypada panowanie izraelskiego króla Jeroboama II (782–753 r. przed Chr.), który korzystając ze słabości dotychczasowego zwierzchnika zdołał rozszerzyć swe granice kosztem Chamat i Damaszku (zob. 2 Krl 14,25–28). Jednakże wybuchła w 745 r. przed Chr. pałacowa rewolta zmiotła z tronu ówczesnego władcę Aššur-nirari V (754–745 r. przed Chr.) kładąc kres dotychczasowym sukcesom zewnętrznym i wewnętrznym Asyrii<sup>38</sup>.

Ta sama rewolucja, która zamordowała Aššur-nirari V i całą jego rodzinę, wyniosła jednocześnie na asyryjski tron Tukulti-apil-ešara III (Tiglatpileser; 744–727 r. przed Chr.). W wyniku agresywnej polityki międzynarodowej bardzo szybko przywrócił poprzednie znaczenie Asyrii na arenie Bliskiego Wschodu. Najpierw ostrze swej ciągle doskonale działającej armii skierował przeciw Urartu na północy (w latach 743 i 735 przed Chr.). Następnie poddał swej władzy Medów na wschodzie (744 i 737 r. przed Chr.). Wreszcie, co można było przewidzieć, uderzył na Babilonię w 745 i w 731 r. przed Chr. W 729 r. przed Chr. koronował się na jej króla przyjmując imię Pulu. Uporządkowawszy politykę na wschodzie swego państwa, Tiglatpileser III skierował się na zachód. W wyniku zwycięskiego wojennego pochodu odebrał hołd od syryjskiego króla Resina, izraelskiego króla Menahema docierając aż do Gazy. Rozbił antyasyryjską koalicję z Pekachem na czele (zob. 2 Krl 15,29–29; 16,5n) i jako wasala uczynił jerozolimskiego króla Achaza (zob. 2 Krl 16,7–16). Wszystkim asyryjskim zdobyciom terytorialnym

<sup>37</sup> RdA I, s. 298n.

<sup>38</sup> H.W.F. Saggs, jw., s. 99.

towarzyszyły liczne deportacje miejscowej ludności, co przysparzało Asyrii licznych niewolników realizujących ambitne plany budownicze władców z Aššur i Niniwy<sup>39</sup>.

Politykę podbojów kontynuował syn Tiglatpilesera III Salmanassar V (727–722 r. przed Chr.), który musiał borykać się z licznymi rewoltami wewnątrz państwa, co jednak nie przeszkodziło mu kontynuować wyprawy na zachód od granic Asyrii. Jednym z najbardziej znanych jego czynów jest uśmierzenie buntu izraelskiego króla Ozeasza (731–722 r. przed Chr.) i oblężenie Samarii, podczas którego w tajemniczych okolicznościach zakończył życie (zob. 2 Krl 17,1–6; 18,9–12). Jego następcą został Sargon II (722–705 r. przed Chr.), który wskutek licznych buntów wewnątrz kraju nie mógł koronować się na króla Babilonu, z czego skwapliwie skorzystał niejaki Merodak-Baladan (Mardukapiliddin — 721–710 r. przed Chr.) obejmując władzę nad południowymi terenami Mezopotamii; został on jednak szybko wygnany stamtąd przez Sargona II. Założona przez Sargona II dynastia zasiadała na tronie Asyrii bez mała jeden wiek, aż do jej całkowitego unicestwienia<sup>40</sup>.

Ostatnimi najwybitniejszymi władcami państwa nowoasyryjskiego byli: Sanheryb (704–681 r. przed Chr.), Asarhaddon (680–669 r. przed Chr.) i Assurbanipal (668–627 r. przed Chr.). Pierwszy z nich w 701 r. przed Chr. przeniósł stolicę państwa do Niniwy (zob. 2 Krl 19,36; Iz 37,37), czyniąc to odwieczne miasto prawdziwą metropolią pod względem politycznym i kulturowym. Ćwierć wieku trwały w mieście prace budowlane przy zaangażowaniu tysięcy niewolników, których dostarczały liczne wyprawy wojenne. Zaniedbane dotychczas miasto wzbogaciło się wspaniałymi budowlami i urządzeniami technicznymi, które wyrastały wręcz z ziemi. Powstały przede wszystkim potężne mury obronne, wewnątrz których wzniosły się liczne świątynie, pałace wielmożów, przestronne ulice, nowoczesne wodociągi i miłe dla oka parki miejskie<sup>41</sup>.

Działalność Sanheryba nie ograniczała się jednak tylko do dbania o zewnętrzny wygląd nowej stolicy imperium. Jego plany polityczne wybiegały daleko poza jej obszar. Tym bardziej, że u południowych granic państwa głowę podnosił odwieczny jego konkurent — Babilonia. Wyrazicielem niepodległościowych dążeń Babilonii stał się działający już wcześniej na tym polu Merodak-Baladan. Poszukując zwolenników idei wyzwolenia się spod supremacji Asyrii państw z obszaru Bliskiego Wschodu zwrócił się m.in. do silnego wówczas Elamu, państw z terenu Palestyny oraz judzkiego króla Ezechiasza (728–699 r. przed Chr.), który chętnie przystał do spisku. Powstanie antyasyryjskie wybuchło w 703 r. przed Chr. Babilonia zdołała zrzucić jarzmo asyryjskie, lecz wolność trwała zaledwie dziewięć miesięcy, kiedy Sanheryb błyskawicznie rozprawił się z koalicjantami. Według kronik asyryjskich z terenów zajętych przez Asyryjczyków wprowadzono wówczas do niewoli 208.000 ludzi. Juda na podobny los czekała ok. dwóch lat, kiedy w 701 r. przed Chr., po zdobyciu licznych miast w Palestynie południowej, u wrót Jerozoli-

<sup>39</sup> NBL 14/15, kol. 875.

<sup>40</sup> G. R o u x, jw., s. 257–265.

<sup>41</sup> A. P a r r o t, jw., s. 121.

my stały wojska asyryjskie (zob. 2 Krl 18,13–16). Król Ezechiasz za odstąpienie od płądowania miasta musiał zapłacić bardzo wysoki okup<sup>42</sup>.

Jeruzolima na pewien czas mogła poczuć się wolna, lecz nie na długo. Po krótkim czasie wojska Sanheryba ponownie stały pod murami stolicy judzkiej, by ostatecznie rozprawić się z przywódcą rebeliantów z terenu Palestyny — Ezechiaszem z Judy. Niestety, zamiast ten nie powiódł się, ponieważ w czasie oblegania miasta w obozie asyryjskim wybuchła tajemnicza zaraza kładąc pokotem 185.000 wojowników (zob. 2 Krl 19,35–37). Biblia przypisuje to nadzwyczajnej interwencji Boga Izraela. Kroniki asyryjskie natomiast przemilczają ten fakt. Czy takie zdarzenie było możliwe?<sup>43</sup>

Zapewniwszy sobie spokój na zachodzie imperium, Sanheryb musiał ciągle borykać się z niepokorną Babilonią, w której nieustannie wybuchły antyasyryjskie zamieszki. Chcąc się ostatecznie rozprawić z odwiecznym konkurentem, w 694 r. przed Chr. Sanheryb zaatakował najpierw od strony Zatoki Perskiej Elam, następnie w 689 r. wielkie miasto Babilon. Niemniej jednak popełnił przy tym niewybaczalny dla ówczesnych ludzi błąd: splądrował i zburzył świątynię głównego boga Babilonu — Marduka. Nadto nakazał wymordować wszystkich mieszkańców miasta, a je samo zrównać z ziemią i zalać wodą. Nic zatem dziwnego, że w kilka lat później został zamordowany w świątyni boga Nabu podczas modlitwy, co odebrano jako karę bogów Sumeru i Akkadu<sup>44</sup>.

Po gwałtownej śmierci Sanheryba panowanie po nim objął według zasad dziedziczenia nie najstarszy syn, lecz syn faworytki zamordowanego króla — Asarhaddon. Początek jego panowania naznaczony był walką z braćmi, którzy także rościli pretensje do tronu. Zyskawszy jednak poparcie armii Asarhaddon mógł już bez przeszkód władać Asyrią. Jednym z pierwszych jego posunięć było odbudowanie Babilonu jako zadośćuczynienie oddane bogom tego miasta<sup>45</sup>.

Mimo że nowy król asyryjski nie posiadał tak bezwzględного charakteru jak jego ojciec, niemniej jednak również prowadził liczne wojny, by zapewnić pokój swemu państwu. Początkowo zmuszony był uśmierzyć bunty Aramejczyków z południa wspieranych przez Elam. Po kilku jednak porażkach to ostatnie państwo

---

<sup>42</sup> Tekst biblijny (2 Krl 18,14) podaje, że Ezechiasz dostarczył jako okup 300 talentów srebra, 30 talentów złota oraz spiżowe obicia futryn świątyni jerozolimskiej. Natomiast gliniany cylinder Sanheryba, zapisany pismem klinowym, wylicza jako okup wojenny 800 talentów srebra, 30 talentów złota, drogie naczynia, szlachetne kamienie, licznych śpiewaków i śpiewaczki oraz królewski harem. Tekst asyryjski zob. H. G r e s s m a n n, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin – Leipzig 1926, s. 353n. Nadto król asyryjski chwali się w tym dokumencie, że wzięty do niewoli 200.150 osób (Biblia przemilcza ten fakt), co wydaje się liczbą bardzo przesadzoną i jest w ogóle największą liczbą wymienioną w asyryjskich dokumentach. Biorąc pod uwagę niewielkie terytorium Judy, niezbyt udaną wówczas wyprawę Sennaheryba oraz prawdopodobieństwo, że jeńcy pozostali w kraju, rodzi się pytanie, dlaczego w kronice występuje tak wysoka liczba? Może to być spowodowane błędnym odczytaniem klinów, gdzie zamiast setek tysięcy występują tysiące. Tak więc chodziłoby o 2150 wziętych do niewoli osób, co jest bardzo prawdopodobne; zob. P. H e i n i s c h, *Geschichte des Alten Testamentes*, Bonn 1950, s. 217.

<sup>43</sup> Wyjaśnienie zob. B.W. M a t y s i a k, *Deuteronomistyczne dzieło historyczne i jego kerygmat*, Olsztyn 2007, s. 9.

<sup>44</sup> G. R o u x, jw., s. 269.

<sup>45</sup> Zob. A O A T, s. 354–357.

zawarło w roku 675 układ, dzięki któremu w Babilonii zapanował spokój. Asarhaddon nie poszedł jednak w ślady swych poprzedników i nie ukarał krwawo zbuntowanych, lecz zadowolił się hojną daniną wojenną.

Być może jego postawa wynikała z faktu, że więcej problemów sprawiała mu państwa leżące na zachód od Asyrii, przeciw którym podjął szereg kampanii wojennych. Już w 679 r. przed Chr. umocnił asyryjski garnizon na południu Palestyny, który był pomyślany jako baza wypadowa przeciw Egipcjom. W dwa lata później krwawo stłumił powstanie Sydończyków, którzy byli wspierani przez Tyr. Nie ulega przy tym wątpliwości, że za tymi antyaszyryjskimi zrywami krył się pochodzący z nubijskiej dynastii egipski faraon Taharka (690–664 r. przed Chr.). Jego zakulisowe działania przekonało ostatecznie Asarhaddona do zniszczenia tego ostatniego ośrodka buntu. Po nieudanej pierwszej kampanii w 674/73 roku przeciw Egipcjom dwa lata później w toku błyskawicznej kampanii asyryjski generał Ša-nabû-š zdobył stolicę Egiptu Memfis. Faraon zmuszony został do ucieczki, a w ślad za nim aż do granic Nubii podążyli Asyryjczycy. Cały kraj Asarhaddon podzielił na 22 okręgi podatkowe osadzając w nich swoich gubernatorów. Asyryjskie panowanie nad krajem faraonów trwało dwa lata, kiedy po tym okresie pojawił się Taharka odbijając Memfis. By stłumić bunt, Asarhaddon wyruszył niezwłocznie nad Nil, lecz w czasie marszu ciężko zachorował kończąc swe życie gdzieś na terenie Palestyny, a był to rok 669 przed Chr.<sup>46</sup>

Śmierć Asarhaddona z dala od stolicy państwa w dziwny sposób nie wywołała zwyczajowych walk o tron. Dużą zasługę w tym miała niewątpliwie ulubiona żona Sanheryba — leciwa już Nakija, popierająca jako nowego władcę Assurbanipala. Wstąpił on na tron w 669 r. przed Chr., lecz dokładna data końca jego panowania nie jest znana, a historycy umieszczają ją między 630 i 625 rokiem przed Chr. Swego starszego brata Šamaš-šum-ukin uczynił władcą w Babilonie (669–648 r. przed Chr.). Ta dwuwładza nie osłabiła potęgi Asyrii, lecz na pewien czas jeszcze bardziej umocniła polityczną jedność całej Mezopotamii.

Honorem jednak Assurbanipala było rozprawienie się z groźnym konkurentem na zachodzie imperium — Egipcjam. Okazja nadarzyła się wkrótce, kiedy egipscy namiestnicy zbuntowali się przeciw Asyryjczykom. Nie ociągając się Asyryjczycy wręcz błyskawicznie pojawili się w delcie Nilu (667 r. przed Chr.) poddając ją ponownie swej władzy. Znany już faraon Taharka i tym razem zdołał umknąć i tylko zdobycie Górnego Egiptu zapewniłoby Assurbanipalowi niepodzielne panowanie w tym rejonie. Lecz udało mu się uprowadzić wyłącznie do Niniwy władcę Sais Necho, którego wkrótce potem ułaskawił i ustanowił władcą Sais, a jego syna Psametyka — namiestnikiem Atribis. W ten sposób Asyria zapewniła spokój w części Egiptu<sup>47</sup>.

Obok militarnych sukcesów w Egipcie Assurbanipal mógł pochwalić się także udanymi podbojami na terenach fenickich, gdzie podporządkował sobie Arad i Tyr. Sukcesy militarne Assurbanipala zapewniły imperium spokój na kilka lat. Niemniej jednak po dziesięciu latach kontroli nad Egipcjam w 655 r. przed Chr. zbuntował się

<sup>46</sup> W. von Soden, *Herrscher im Alten Orient*, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1954, s. 119–124.

<sup>47</sup> J. Zabłocka, *iw.*, s. 338.

przeciw Asyrii Psametyk, syn uhonorowanego przez Assurbanipala Necho, odzyskując niezależność. Jakby tego kłopotu było mało, ustanowiony królem w Babilonie brat Assurbanipala Šamaš-šum-ukin stanął na czele ligi antyasyryjskiej, do której należały kraje Aramejczyków, Elamitów oraz państwa syropalestyńskie. Walka trwała cztery lata; po tym zaś czasie Babilon zdobyto w 648 r. przed Chr., a brat-buntownik zginął w płomieniach pałacu. W roku natomiast 639 r. została zniszczona stolica Elamu Suza, a cały kraj został obrócony w perzynę<sup>48</sup>.

Podbiwszy bądź zniszczywszy na zawsze swoich wrogów Assurbanipal mógł teraz odbierać hołdy od swych poddanych i pławić się w zrabowanym bogactwie. Granice imperium asyryjskiego były teraz tak rozległe jak nigdy dotąd, a jego blask zdawał się być nieprzemijający. Był to jednak tylko pozorny spokój i złudna chwała. Za wszystkimi bowiem zwycięstwami kryła się ogromna ofiara Asyrii złożona bogom wojny, która sprawiła, że była ona wbrew pozorom teraz słabsza niż kiedykolwiek. Był to już lew czekający nieświadomie na swą śmierć.

## VII. ZMIERZCH IMPERIUM

Po śmierci Assurbanipala rozpoczął się ostatni okres istnienia Asyrii na arenie świata. Następcami na tronie umierającego imperium zostali dwaj synowie ostatniego z potężnych władców. Władzę objął najpierw Assur-etel-ilani (626–623 r. przed Chr.), a po czterech latach — jego brat Sin-šari-iškun (623–612 r. przed Chr.). Na tronie zaś babilońskim zasiadał niejaki Kandalanu (647–627 r. przed Chr.), który został wcześniej mianowany przez Assurbanipala królem południowej części imperium asyryjskiego. Został on jednak w wyniku rewolty strącony z tronu przez Nabopolassara (625–605 r. przed Chr.), który założył w Babilonii własną dynastię.

Nie była to jedyna czarna chmura nadciągająca nad Asyrię. Już w 630 r. przed Chr. pozostający dotychczas w przymierzu z imperium Scytowie splądrowali północne tereny państwa, a kilkanaście lat później uniezależniła się Syria. W ślad za nią poszły następnie miasta fenickie, które czując słabość polityczną Asyrii odzyskały wolność. Ruchy wolnościowe dotarły także i do Palestyny, gdzie judzki król Jozjasz (641–609 r. przed Chr.) przywrócił nie tylko swobodę polityczną, lecz również i religijną<sup>49</sup>.

Potężne dotychczas państwo mezopotamskie z trudem tylko utrzymywało swe tereny położone centralnie w Mezopotamii. Nowy zaś król Babilonii nie patrzył obojętnie na te wydarzenia. Nawiązawszy kontakty z Medią, która wzrosła do lokalnej potęgi na Wyżynie Irańskiej za Kyaksaresa (625–585 r. przed Chr.), postanowił ostatecznie rozprawić się z podupadłą już Asyrią. Sin-šari-iškun czując zbliżające się zagrożenie zwrócił się o pomoc do egipskiego faraona Psametyka, który jednak nie chciał tak do końca angażować się w konflikt z nową babilońską siłą, stąd i jego pomoc nie przeważała szali na stronę Asyrii<sup>50</sup>.

<sup>48</sup> C. Schedl, *Historia Starego Testamentu*, t. 4, Tuchów 1995, s. 248n.

<sup>49</sup> J. Bright, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 324–327.

<sup>50</sup> G. Roux, *iw.*, s. 305n.

Po wieloletnich walkach, kiedy wojska asyryjskie od czasu do czasu odnosiły nikłe sukcesy, w 615 r. przed Chr. w wyniku zmasowanego ataku Medów zostało zniszczonych wiele asyryjskich miast leżących na północy kraju. Poruszając się dalej na południe zimą 614 r. przed Chr. zdobyli pradawną stolicę religijną Aššur. Babilończycy pospiesznie wyszli na spotkanie wojsk Kyaksaresa, w Babilonie znany pod imieniem Umakištar, z którym zawarli przymierze przypieczętowane później małżeństwem syna Nabopolassara Nabuchodonozora z córką króla medyjskiego Amytisa. W ten sposób los Asyrii został już przypieczętowany<sup>51</sup>. Na ostateczny cios nie trzeba było długo czekać. Po trzech miesiącach oblężenia w 612 r. przed Chr. padło wreszcie centrum polityczne Asyrii — Niniwa<sup>52</sup>. Splądrowane i zburzone dumne miasto dumnego imperium popadło w zapomnienie na przeszło dwa tysiące lat, kiedy dopiero w 1849 roku ery chrześcijańskiej łopata angielskiego podróżnika i odkrywcy Austena Henry Layarda na nowo wydobyła na światło dzienne starożytne miasto<sup>53</sup>.

Zdawać by się mogło, że wraz ze śmiercią Sin-šari-iškuna w płomieniach ginącego miasta niczego więcej nie usłyszy się już o Asyrii. Tak jednak się nie stało. Jeden z generałów pobitej armii asyryjskiej skrył się w Haranie, gdzie ogłosił się królem przybierając imię Aššur-uballit (612–606 r. przed Chr.) jako nawiązanie do wielkiego władcy asyryjskiego z XIII w. przed Chr., który uwolnił Asyrię spod władzy Hurytów. Babilończyk Nabopolassar nie patrzył beczynn timer na te poczynania. Jesienią 610 r. przed Chr. przy pomocy Medów zdobył Haran, z którego ostatni samozwańczy władca asyryjski ratował się ucieczką przez Eufrat do Syrii. Wspierany przez oddziały egipskie wysłane przez faraona Necho usiłował przedostać się do górnej Mezopotamii celem odzyskania Haranu. Posuwając się przez tereny Palestyny na dolinie Ezdrelon faraon napotkał wojska judzkiego króla Jozjasza, który wydał mu bitwę, podczas której otrzymał śmiertelne rany (zob. 2 Krl 23,29–30; 2 Krn 35,20–27).

Ostatnie walki między dogorywającą Asyrią a Babilonią trwały jeszcze trzy miesiące po śmierci Jozjasza, w wyniku których ostatecznie Asyria i Egipt zostali odrzuceni za Eufrat. Odsunięty w 606 r. przed Chr. od władzy Aššur-uballit ostatecznie zamknął dwutysiącletnią historię Asyrii. Teraz na politycznej scenie starożytnego Bliskiego Wschodu zmienił się układ sił i wyróżniały się trzy potęgi: Egipt, Babilonia i Persja. Taki układ polityczny nie zapewniał jednak stabilizacji, gdyż każde z tych państw dążyło do dominacji nad innymi. Także małe ludy zamieszkujące górzyse tereny bliskowschodnie łakomym okiem spoglądały na cywilizowane tereny leżące w żyznych dolinach.

<sup>51</sup> W. von Soden, jw., s. 138n.

<sup>52</sup> Plastyczny opis jej upadku zob. księgę proroka Nahuma. Także W. Chrostowski, Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów, w: tenże, Asyryjska diaspora, jw., s. 81–89.

<sup>53</sup> Zdarzenia związane z odkryciem Niniwy zob. J. Meuszynski, jw., s. 46–58.

## ZAKOŃCZENIE

Licząca przeszło 1200 lat samodzielna historia Asyrii była jednym niesamowicie barwnym pasmem wydarzeń. Będąc początkowo przez długie wieki zależna od innych organizmów państwowych, jak miasto-państwo Ur III czy Akad, pod koniec XIX w. przed Chr. rozpoczęła samodzielne istnienie jako państwo. W jej długich dziejach można wyodrębnić kilka okresów, a w każdym z nich panował wybitny władca, który doprowadzał ówczesne państwo na czoło politycznych wydarzeń starożytnego Bliskiego Wschodu. Tak zatem początek politycznemu samodzielnemu istnieniu Asyrii dał Šamši-Adad I (1813–1781 r. przed Chr.) zakładając nowe państwo na północy Mezopotamii. Prócz tego okresu staroasyryjskiego w historii państwa wyróżnić można okres państwa średniego i państwa nowego. Odpowiednio chronologicznie do poszczególnych okresów istnienia Asyrii należy wymienić takich wielkich władców jak Adadnirari I (1307–1275 r. przed Chr.), Tiglatpileser I (1115–1077 r. przed Chr.), Tiglatpileser III (744–727 r. przed Chr.), Sanherib (704–681 r. przed Chr.) czy Assurbanipal (668–627 r. przed Chr.).

Oprócz tych kilku wspomnianych każdy z asyryjskich władców miał wielkie osiągnięcia nie tylko polityczne, ale także i kulturowe. Asyryjscy królowie bowiem byli nie tylko utalentowanymi strategami i wodzami wojennymi, lecz także wizjonerskimi budowniczymi, którzy upiększali stolicy swego państwa oraz inne większe miasta wspianiałymi budowlami oraz inżynieryjnymi rozwiązaniami, które do dzisiaj wzbudzają zdumienie. Bardzo rzadko mówi się o dokonaniach kulturowych asyryjskich władców z tego względu, że w historiografii zakorzenił się obraz Asyrii — agresora czyhającego tylko na okoliczne ludy. Takie spojrzenie utwierdziło się już w starożytności w wyniku asyryjskiej propagandy, która miała na celu odstraszyć ewentualnych najeźdźców na jej rdzenne tereny. Nie należy jednak zapominać, że historia Asyrii to nie tylko nieustanne wojny, lecz także ogromny przyczynek do kultury światowej.

## ASSYRIEN IN BIBLISCHEN ZEITEN

## ZUSAMMENFASSUNG

Die selbständige Geschichte Assyriens umfasst ungefähr 1200 Jahre. Sie ist wie ein Strom voll von bunten Ereignissen, die man in drei Perioden einteilen kann. Als unabhängiger Staat entstand Assyrien am Ende des 19. Jahrhunderts vor Chr. Am Beginn dieses Staates stand König Šamši-Adad I. (1813–1781 vor Chr.). Man unterscheidet die mittelassyrische Zeit (ca. 1350–1070 vor Chr.) und die neuassyrische Zeit (ca. 935–609 vor Chr.). In jeder dieser Epochen herrschten Könige, die dem assyrischen Staat und dem alten Orient ihre eigene Politik diktierten. Man sollte hier besonders die Könige Adad-Nirari I. (1307–1275 vor Chr.), Tiglatpileser I. (1115–1077 vor Chr.), Tiglatpileser III. (744–727 vor Chr.) Sanherib (704–681 vor Chr.) und Assurbanipal (668–627 vor Chr.) nennen.

Außer den genannten Herrschern leistete jeder assyrische König nicht nur sehr große militärisch-politische Errungenschaften, sondern erbrachte auch bedeutende kulturelle Leistungen. Die assyrischen Könige waren nicht nur talentierte Strategen und Kriegsführer,



sondern auch visionäre Bauleute, die ihre Hauptstädte und andere große Städte ihres Reiches mit hervorragenden Bauwerken und Ingenieurprojekten ausstatteten. Eigentlich werden die großen kulturellen Leistungen der assyrischen Könige viel zu wenig erwähnt, weil sich ein anderes Bild ihrer Geschichte zu sehr eingepägt hat. Assyrien war immer ein Aggressor, der seine Nachbarländer bekämpfte und eroberte. Schon im Altertum gewann man diese Überzeugung, weil sie Inhalt der assyrischen Propaganda war. Diese war darauf angelegt, das assyrische Kernland vor eventuellen feindlichen Streifzügen zu schützen. Man sollte jedoch nicht vergessen, dass die Geschichte Assyriens nicht nur eine Geschichte ständiger Kriege ist, sondern dass von hier aus auch ein großer Beitrag für die Weltkultur geleistet wurde.